
RAMON SISTAC

**DELS LÍMITS DE CONCEPTE
LINGÜÍSTIC DE MOSSÀRAB.
A PROPÒSIT DEL ROMANÇ
ANDALUSÍ DE LA CATALUNYA
NOVA**

1. CIÈNCIA I INTUÏCIÓ

La història de la llengua, dins el context general de la ciència, és una disciplina de difícil conreu. Contràriament a la història general i a totes les matèries que en deriven, que treballen a partir de documents escrits, registres arqueològics, obres d'art, elements arquitectònics o urbanístics i altres materials de base empírica, la història de la llengua i, en general, la lingüística diacrònica són mancades de qualsevol altra font directa que no siga la llengua escrita. Les formes orals (els «fòssils» dialectals, la toponímia...), sotmeses a tota mena de pressions i alteracions que modifiquen la seua fesomia primitiva (analogies, etimologies populars, metàtesis...), hi aporten tan sols informació complementària que ha de ser analitzada amb molta cura. Això, com a mínim, pel que fa a l'anàlisi de qualsevol període previ a la generalització dels sistemes d'emmagatzematge i reproducció de la veu humana, procés que no s'iniciarà fins l'arribada del segle xx.¹ La llengua escrita, a més a més, com a font principal de coneixement dels estadis lingüístics precedents, presenta una greu distorsió: és tan

1. De fet, la primera gravació coneguda de la veu humana (realitzada per Thomas A. Edison amb el seu fonògraf) és de 1877. El primer testimoni sonor conservat del català (la veu de Jacint Verdaguer) és de 1898 (Rossich 2006).

sols un reflex imperfecte, subjectiu i mediatitzat de la realitat oral de la llengua. La gran «tragèdia» de la història de la llengua és, doncs, el fet que el material analitzable té un grau relatiu de fiabilitat. El nostre coneixement del passat lingüístic anterior a l'aparició dels moderns mitjans de reproducció audiovisual (d'altra banda, tan fàcilment manipulables!), ens arriba sempre per fonts indirectes i parcials que permeten, en el millor dels casos, establir-hi hipòtesis sense possibilitat de comprovació empírica. Aquest fet, malgrat tot fàcilment assumible pels historiadors, constitueix un greu inconvenient metodològic per als lingüistes.

Una situació, doncs, paradoxal: el coneixement científic es basa en l'empirisme, en l'experimentació i en la recollida i validació dels materials, i tanmateix la lingüística diacrònica (de la qual ningú no pot dubtar del seu caràcter científic) es veu sovint forçada a treballar mancada de materials, de *prou* materials, analitzables dins d'aquests paràmetres. Aquesta situació, agreujada per la desconexió tradicional entre els mètodes de treball de les típicament anomenades «ciències» i els de les «lletres», ha portat a una situació on, amb una certa assiduïtat, l'especulació substitueix aqueix rigorós treball contrastiu. Un fet que no ha de ser interpretat necessàriament com a negatiu. Sempre ha estat la curiositat i la intuïció el motor que ha fet avançar el coneixement. Una curiositat i una intuïció que no hauríem de sepultar mai davall d'oceans de dades. Però no és menys cert que la intuïció, convertida en especulació, ha estat portada sovint fins al límit de l'abús, i les afirmacions mancades de la corresponent verificació de les dades en què recolzen poden generar la idea que allò que en realitat és una hipòtesi de treball ha esdevingut una realitat incontestable, assumida acríticament per la comunitat investigadora. Un vici que ha afectat, molt especialment i en el camp de la lingüística i la filologia, l'etimologia lèxica i l'onomàstica, matèries que s'han vist abocades a un grau massa elevat d'especulació, ço que actua en detriment del seu merescut prestigi acadèmic.

2. EL ROMANÇ ANDALUSÍ

Un cas que reflecteix paradigmàticament aquesta situació és l'especulació sobre el romanç andalusí als territoris que actualment parlen català. Dels anys cinquanta del segle

xx fins als nostres dies, diverses són les aportacions que s'hi ha fet, i en sentits prou diferents.² En principi, podríem establir dos nivells d'anàlisi. En primer lloc, hi ha aquells treballs que intenten justificar o no la singularitat valenciana —i, si és el cas, balear— dins la llengua catalana; una qüestió que se'ns presenta, ja d'entrada, àmpliament contaminada per motius ideològics i identitaris, si és que no directament polítics. El pretès origen «mossaràbic» del valencià va ser denunciat i desacreditat de manera prou contundent ja fa molts anys per Manuel Sanchis Guarner (1961) i per autors posteriors; no és, doncs, el tema que centra el nostre interès. En segon lloc, dins paràmetres ja més estrictament filològics, hi ha el pressupòsit que els parlars romànics precatalans de la Catalunya Nova representarien en el pla diatòpic una certa continuïtat, en la forma i en l'estructura, amb el català dels comtats cristians, mentre que els corresponents als territoris valencià i balear constituïrien un sistema (o sistemes) lingüístic prou diferent. En aquest panorama, a les terres de l'Ebre (l'àrea del que avui coneixem convencionalment com a «subdialecte tortosí») hi hauria hagut una situació de transició entre ambdues tipologies. En aquest cas, es partiria de la base que, en el moment de la conquesta comtal del segle XII, els «mossàrabs» de la Catalunya Nova, amb un parlar ben pròxim al català expansiu dels conqueridors vinguts del nord i de l'est, s'hi haurien assimilats lingüísticament i cultural, atesa la poca distància entre varietats. Contràriament, a les terres valencianes i balears, gairebé cent anys després ja no hi va haver assimilació perquè, senzillament, la població cristiana autòctona ja s'hi havia extingit i, amb ella, la seua modalitat lingüística. Una situació ben paradoxal: si el mossàrab s'havia extingit, aleshores l'àrab devia estar «farcit» de mossarabismes, per tal de poder vehicular la presència de molts d'aquests en el català valencià actual, ja que tradicionalment moltes formes autòctones difícilment explicables dins l'evolució fonètica característica del català han estat atribuïdes sense més al mossàrab (Sanchis Guarner 1961; Coromines 1965 i 1980-1991). Paradoxa, doncs, que es va aclarint cada vegada més amb les aportacions combinades de lingüistes i historiadors; aportacions que permeten sospitar que, en realitat, la major part dels noms comuns —i hi podríem incloure també bona part de la toponímia— interpretats habitualment com a mossarabismes són, en realitat, formes d'origen aragonès (vid., per exemple, Ferrando

2. Podem trobar aproximacions al debat general sobre el tema a Sanchis (1980), Nadal i Prats (1982) o a Ferrando i Nicolás (2006).

i Nicolás 2005: 84), explicació molt més raonable que l'anterior en funció de la demografia històrica del País Valencià (Guinot 1999).

3. EL CAS DE LLEIDA

El setembre de 1953 es va celebrar a la Universitat de Barcelona el VII Congrés Internacional de Lingüística Romànica, que va tenir com a tema central d'estudi el domini lingüístic català en relació a les llengües iberoromàniques i gal·loromàniques. Aquell acte va representar una autèntica posada de llarg, tal vegada una eixida a la llum, de la filologia catalana contemporània (Balcells, Izquierdo i Pujol 2007: III), en una època marcada pels estudis i teories sobre el substrat. En aquella ocasió i en aqueix context científic, un dels temes «estrella» va ser l'anomenat *substrat mossàrab* (Badia 1976: 107-108). Evidentment no es partia de zero, sinó que el tema dels parlars romànics anteriors a la catalanització forçada per la conquesta de les taifes de Lleida, Tortosa, València i Mallorca ja havia produït aportacions teòriques importants (entre altres, Menéndez Pidal 1926, Galmés de Fuentes 1950). Tanmateix, en l'àmbit del Congrés foren presentats dos treballs que han marcat durant molts anys la idea canònica sobre els romanços andalusins previs a la implantació del català. Es tracta dels treballs de Manuel Sanchis Guarnier (1955), bàsicament sobre el component mossaràbic del valencià, i el de Manuel Gili i Gaya (1955) sobre uns possibles indicis de mossàrab lleidatà. Centrem el nostre objectiu en aquest darrer.

Samuel Gili i Gaya, lingüista fill de Lleida (1892, Madrid 1976), consagrat pels avatars de la vida a la filologia espanyola, va realitzar, tanmateix, algun treball que després ha resultat un punt de referència per a la catalana (per exemple, Gili 1931). En el cas que ens ocupa i com és prou conegut (Gili 1955) ens presenta un intent d'extraure el màxim d'informació sobre el primitiu romanç lleidatà a partir d'uns pocs antropònims que figuren al *Llibre verd petit* de la Paeria de Lleida (Gras de Esteva 1909). Es tracta d'una còpia del segle XIV feta sobre un original datat, possiblement, entre el 1161 i el 1176. Cal tenir en compte que la conquesta de Lleida, de la mà dels comtes Ramon Berenguer IV de Barcelona i Ermengol VI d'Urgell, va ser el 1149. Al marge de la interessantíssima informació històrica que conté el llibre, des del punt de vista estrictament lingüístic interessa, segons Gili, la transcripció dels antropònims. Efectivament, hi ha tota una sèrie de noms aràbics d'antics propietaris de terres i partides

que han estat substituïts per uns de nous, pertanyents aquests a la nova societat catalana, tot seguint un procediment d'espoli i domini tan antic com la història. D'entre tots aquests, n'hi ha vuit d'aparença més o menys romànica: *Avinferre*, *Avinfortunysols*, *Alroge*, *Abihumet*, *Avacanicellas*, *Aviniuniç*, *Avinpelach*, *Xataui*.

D'aquests dedueix el seu caràcter precatalà pel fet de mostrar-se'ns en forma híbrida (àrab + català), i en destaca la proximitat formal que sembla detectar-hi amb la llengua catalana, per oposició a allò que havia estat descrit com a característic del mossàrab (Menéndez Pidal 1926, Galmés de Fuentes 1950): així *Avinferre*³ o *Avinfortunysols* no tenen diftongació de les vocals breus tòniques ĕ i ȝ (i, si calgués llegir-hi *Avinferré*, aleshores tindríem el resultat català de -ARIU), *Alroge* presenta caiguda de -r final («Roger»), *Abihumet* assimila el grup interior -lm- (ULMETU > omet), *Avacanicellas* potser porta el sufix -ella sense diftongar (de *kanisa* 'església?'), *Aviniuniç* potser de *Junici* nominatiu plural o genitiu singular de *Junicus* diminutiu de *Junius*, *Avinpelach* potser de *Pelagiu* (com el castellà i aragonès *Pelayo*), i *Xataui* de Xàtiva amb el sufix àrab -í.

Sabedor de la migradesa dels materials, però, en relativitza la importància, per bé que considera que, a manca d'altre tipus de documentació, aquesta és l'única aproximació possible (1955: 488-489):

Register for free at <https://www.scipedia.com> to download the version without the watermark

Es natural que a falta de suficientes materiales nos abstenamos de dar carácter definitivo a nuestras conclusiones. Pero nótese que hasta el presente no existe estudio alguno sobre el mozárabe en la baja Cataluña, y a reserva de que el hallazgo de nuevas fuentes en las comarcas de Tortosa, Fraga y Lérida, reconquistadas a la vez, venga a aclarar por completo el problema, nuestro documento y lo que sabemos sobre los dialectos mozárabes de otras regiones españolas, pueden plantear con buena luz los términos de la cuestión que nos ocupa.

I no s'està de traure'n la conclusió que ha estat més o menys vigent i universalment acceptada fins ara (1955: 490):

Como conclusión de estos comentarios, cabe decir que la onomástica mozárabe contenida en nuestro documento, confirmando los datos de la toponimia comarcal, autoriza a pensar que el romance hablado en Lérida en la primera mitad del siglo XII coincidía en varios fenómenos muy calificados con el de los condados catalanes cristianos, y que la Reconquista debió de traer muy pocas novedades lingüísticas a las comarcas del bajo Segre y del Ebro.

3. Encara existeix *Vinferri* (pronunciat *minferri*), partida del terme de Juneda (les Garrigues, al límit del Segrià).

Unes conclusions que, sens dubte, incideixen de ple en les reticències sobre el mètode que exposàvem més amunt i que ens obliga a matisar-les sensiblement amb algunes objeccions d'índole diversa:

a) Els exemples són molt minsos i en certa forma ambigus. A partir de vuit antropònims, dels quals es desconeix pròpiament la procedència, és molt difícil de traure conclusions —com a mínim tal com s'apunta tan decididament en la darrera citació. D'altra banda, la interpretació no sempre és prou clara: *Avacanicelas* és un antropònim especialment opac, *Avinpelach* pot ser interpretat *Avinpèlac*, però també *Avinpelac* i fins i tot *Avinpallac* (Pallach és un cognom català actual, present avui a l'àrea del català central), *Aviniuniç* és amb tota probabilitat el nom àrab Ibn Yûnis i *Xataui* no tenim pas per què considerar-lo un antropònim romànic: per bé que el català actual haja conservat la forma *xatini* (sinònim de 'xativenc') com a gentilici corresponent als habitants de la ciutat de Xàtiva, no sembla que aquest haja de ser necessàriament el cas.

b) El temps passat entre la conquesta (1149), la possible redacció del document (entre 1168 i 1176, si fem cas del que ens diu Gras de Esteva) i la còpia interpretada (segle XIV) és excessiu. Una còpia civil del segle XIV no és el mateix que una còpia monacal. Pensem, per exemple, en la quantitat d'errors de transcripció que acumula avui en dia el cadastre o la cartografia estatal... En una situació d'instabilitat ortogràfica i amb potser més de dos-cents anys de decalatge, la fiabilitat lingüística del document resulta compromesa.

c) Potser l'objecció més important radica en el parer dels historiadors. Cal tenir en compte que el 1953 encara no s'havien publicat les grans obres historiogràfiques de Josep Lladonosa (1955, 1991) i que actualment és molt més el que coneixem sobre la Lleida medieval. Pel que sembla, ja hi havia un nivell d'integració molt alt de la societat muladí en el conjunt de la *Làrida* musulmana des d'època molt primerenca, amb la presència de governants, artistes i fins i tot ulemes de procedència hispanogoda (Sabaté 2003). A començament del segon mil·lenni, a més, amb l'augment de la pressió territorial dels comtats cristians, la situació de les comunitats cristianes, ja residuals, esdevingué cada cop més difícil (pp. 143-144):

L'evolució al llarg de la centúria [segle XI], però, matisarà la relació mútua. Les reiterades tensions fraticides entre els homòlegs de Lleida i Saragossa i, sobretot, el procés de conquesta comtal del territori lleidatà l'imbueixen d'un caire militar i, encara més, converteixen la mateixa ciutat en frontera. El temor inherent a un enemic que va engolint la regió considerada pròpia

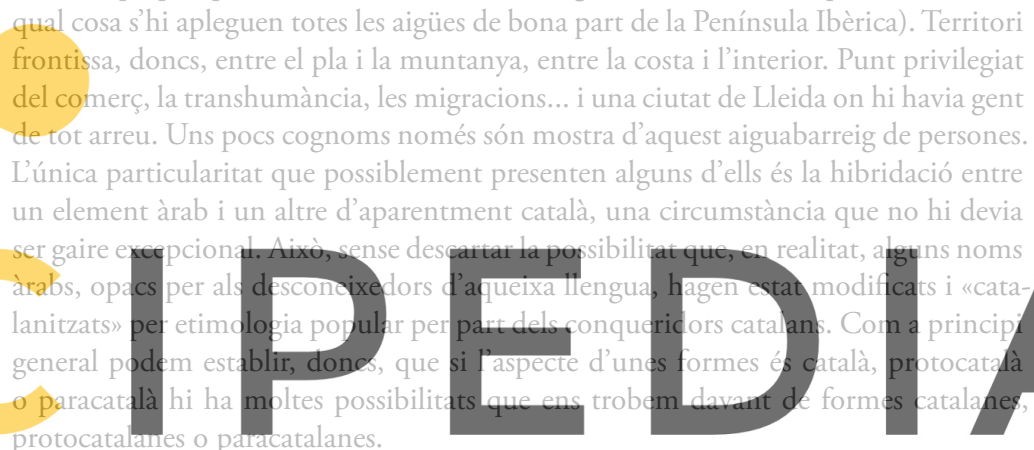
per la ciutat, amb totes les lògiques conseqüències socials i econòmiques, s'afegeix i contribueix a alimentar, alhora, un raonament cada cop més radical i intolerant compartit pels clergues i el poble units pel blasme a uns governants que titllen de poc fidels a l'islam, implacables fiscalment i massa connivents amb els enemics cristians. D'aquesta manera, va creixent una malifiança progressivament incrementada vers la fi de la centúria que no és pas aliena a una evolució similar en el costat contrari, arran del moviment reformador de l'Església. En aquest sentit, l'avanç dels regnes i comtats cada cop injecta més malifiança contra els enemics exteriors i també contra qui dins el regne professen el cristianisme. És ben clar, a Lleida, on els comtes estan espoliant els habitants de la ciutat dels béns que posseeixen a la regió just quan arriben les notícies de la col·laboració dels mossàrabs en conquestes efectuades en altres contrades, com les protagonitzades, en uns indrets ben propers, per Ramir I d'Aragó. D'aquí deriven tensions contra les comunitats cristianes residents en els territoris islàmics. A l'inici de 1065, coincidint, per tant, amb els episodis de la presa de Barbastre, es produeixen agressions i morts contra la població cristiana resident a Saragossa. Aviat, des de l'antepenúltima dècada del segle XI, es parla de conflictes similars a Lleida i en diferents indrets de la regió, com Tamarit, justificant fins i tot sortides de pobladors vers les contrades cristianes septentrionals, fet que, a la vegada, incrementa les malifiances.

Poques dècades després, ja en vespres de la conquesta, la comunitat cristiana es pot donar per extingida (p. 209):

Diferent és el cas de les minories ètniques i culturals no assimilables a les creences musulmanes. La justificació religiosa que va adoptant la tensió bèl·lica, tant en un costat com en l'altre, al·ludeix a la presència cristiana a la ciutat de Lleida. Els enemics musulmans van al·ludir de l'atacant. Coherentment, no s'hi detecta cap col·lectiu cristià organitzat, dada confirmada per la nombrosa documentació conservada dels moments immediats a la posterior conquesta cristiana, que no pretén justificar en cap moment drets individuals o col·lectius fruit d'una presència cristiana prèvia.

En aquest context, es fa difícil imaginar la pervivència d'una llengua romànica diferent del català, a Lleida, a mitjans del segle XII.

d) Encara hi ha un altre argument, per bé que sembla una obvietat. En el cas hipotètic que la fesomia lingüística romànica d'aqueixos antropònims fos creïble, justament estariem demostrant, precisament, la inexistència del mossàrab. Si dues varietats lingüístiques són idèntiques... és que sense cap mena de dubte són la mateixa! Tant la Làrida musulmana com la Lleida cristiana es van caracteritzar per un cosmopolitisme considerable. El Pla de Lleida es troba en una confluència de camins geoestratègicament molt important. D'una banda, hi ha les vies que des de la costa de la Tarraconense es dirigeixen a l'interior de la Península seguint el traçat de les tradicionals romanes. D'altra, les que connecten el Pirineu (i l'Aquitània) amb la

costa mediterrània. La principal cabanera del Pirineu —una de les més transitades del sud d'Europa— parteix de Lleida, i les principals conques fluvials conflueixen en una àrea molt reduïda, propera a aqueixa ciutat (la Noguera Pallaresa s'uneix al Segre damunt de Camarasa, la Noguera Ribagorçana a Corbins i a la Granja d'Escarp el Cinca, a poques passes de la confluència del Segre amb l'Ebre a Mequinensa, amb la qual cosa s'hi apleguen totes les aigües de bona part de la Península Ibèrica). Territori frontissa, doncs, entre el pla i la muntanya, entre la costa i l'interior. Punt privilegiat del comerç, la transhumància, les migracions... i una ciutat de Lleida on hi havia gent de tot arreu. Uns pocs cognoms només són mostra d'aquest aiguabarreig de persones. L'única particularitat que possiblement presenten alguns d'ells és la hibridació entre un element àrab i un altre d'aparentment català, una circumstància que no hi devia ser gaire excepcional. Això, sense descartar la possibilitat que, en realitat, alguns noms àrabs, opacs per als desconeguts d'aqueixa llengua, hagen estat modificats i «catalanitzats» per etimologia popular per part dels conqueridors catalans. Com a principi general podem establir, doncs, que si l'aspecte d'unes formes és català, protocatalà o paracatalà hi ha moltes possibilitats que ens trobem davant de formes catalanes, protocatalanes o paracatalanes.

Register for free at <https://www.scipedia.com> to download the version without the watermark

Així les coses, hi ha altres elements d'altra mena que han estat adduïts com a romanalles del romanç andalusí. No volem fer esment d'un reduït component lèxic que, sospitosament, coincideix amb el de la veïna llengua aragonesa (cal tenir en compte que l'aportació demogràfica de l'Aragó aragonesòfon i, modernament, hispanòfon a les terres de Lleida ha estat i és constant i considerable), però sí d'uns altres elements, els topònims, que sovint serveixen per a justificar aqueixa situació d'hibridisme primigeni entre el català i el mossàrab septentrional de la Catalunya Nova. Entre la ingent massa del corpus, se'n destaca uns pocs que presenten característiques que divergeixen del català modern. Coromines (1965: I, 251), al territori que ell anomena «zona de transició», n'esmenta set que ell considera mossàrabs, dels quals només tres corresponen pròpiament al domini nord-occidental lleidatà. I, encara i així, el seu «mossarabisme» és més que discutible: Vimpeli, Alpícat, Maials.⁴

4. En aquest cas, la pronúncia [me'als], força general al poble mateix i que Coromines no documenta, invalida en bona part la interpretació etimològica que en fa aquest autor, que hi veu un component mossàrab.

En la mateixa línia, Albert Turull (2007: 134-135), tot partint d'un corpus molt més gran, recull els següents al territori de Ponent: Puigbordell (Lleida), l'Alcorassa (Lleida), Matxerri (Castelldans), les Pinetes (Vinaixa), Vinavita (el Palau d'Anglesola), Raimat (Lleida), esquetja de la Xurriu (Bellaguarda), Vimpèlec (Torregrossa), Ondara (Talavera), Alpícat (Ivars de Noguera), Gatén (Bellvís), Alpícat (Alpícat), serra d'Alters (Almatret), valleta de Matges (Seròs), Montxoi (Seròs), el Tormo (Almatret), Vinatesa (Lleida), torreta de Neroles (Cubells).

També en aquest cas n'hi ha que són dubtosos. I també en aquest cas indiquen una freqüència percentual molt baixa sobre el total del corpus estudiat. En alguns casos, senzillament, l'etimologia no està prou establerta i tot plegat no deixa de ser una elucubració (com, d'altra banda, passa sempre que es treballa en etimologia i no hi ha documentació escrita suficient de suport). Hem de tenir en compte, però, que sempre podrem trobar en qualsevol indret de llengua catalana formes que escapen a les lleis fonètiques evolutives, sense que calga recórrer necessàriament a l'explicació substratística. N'hi ha que poden ser trasllats toponímics, des del Pirineu català, de l'aragonès o del gascò. D'altres poden haver arribat com a fruit de l'adstrat, aragonesos o occitans o, per què no, també del sud. D'altres, encara, presenten característiques precatalanes, pròpies dels temps abans de la consolidació i estabilització de l'idioma a la baixa edat mitjana. En aquest darrer cas, abans d'establir-hi una etimologia mossàrab, podem contemplar també la possibilitat d'interpretació com a forma arcaïtzant, fossilitzada. La toponímia és especialment procliu al conservadorisme, i la velocitat evolutiva està molt condicionada per factors externs, ben sovint de caire pragmàtic i també sociolingüístic. L'explicació «mossarabista» és, al capdavant, el recurs més exòtic i més difícilment demostrable.

4. AL SUD DEL NORD

Evidentment, contra més al sud el mossarabisme és més creïble. En els parlars de l'Ebre abunden les formes, per exemple, amb -o conservada. I és prou factible que alguna siga romanalla del romanç andalusí. Però encara ho és més que la influència de l'aragonès (no pas el de la muntanya, sinó més aviat el de la vall de l'Ebre) hi és prou evident (Carbó 2003). I, en el sector més occidental, el conservadorisme pot estar condicionat pel fet de constituir una àrea lateral i isolada, tot seguint Bartoli

(1925) i l'aplicació al català de les seues teories per part de Joan Veny (1958-59 i 1960). Igualment, l'ús del terme «mossàrab» per a descriure un tractament específic de la [ɛ] tònica a la Conca de Barberà (Plaza 1993), en els mateixos casos on coincideix la seua evolució històrica amb la del pallarès o el ribagorçà, és potser excessiu⁵. O potser hem d'entendre-hi també «mossàrab» com a «català arcaic»...

Al capdavant, la situació a l'Ebre no devia ser gaire diferent de la de Lleida. Cal recordar que la conquesta barcelonina de Tortosa es produeix un any abans de la de Lleida (1148). No sabem gran cosa del seu estatus lingüístic anterior, però sí que tenim dades de com es va produir la conquesta i repoblament (Virgili 1985-1986), i de la intensitat de la seua arabització prèvia, tan intensa o més que la de Lleida, segons Sénnac (1995: 324): «A la part baixa de la vall de l'Ebre —profundament islamitzada— la dominació sarraïna, amb tot el que aquesta implicava, havia estat considerablement assimilada al llarg del temps».

Una arabització tan pregonada que encara es reconeix avui en el paisatge, en la toponímia, en la distribució del reg i dels conreus... En aquest estat de coses, ens sembla que no podem anar més enllà de la interpretació que en fa (i exemplifica) Joan Veny (2003 : 370):

«Després de l'arribada dels musulmans a les terres del Delta romanès, les seues poblacions que parlava ja un llatí esdevingut romanç va anar oblidant la seua varietat romànica, absorbida per l'àrab i els seus dialectes, però alguns elements de substrat havien de quedar, que podrien ser traspassats a la llengua dels colonitzadors catalans abans de l'expulsió dels moriscos. Un mot que ha atret poderosament la meua atenció ha estat *catxel*, nom donat a l'escopinya de gallet (cast. *berberecho*, *Cerastodema edule*) pels mariscadors tortosins. Crec haver demostrat (Veny 1989 i 2001, 216-217) que és molt probable la seua procedència d'un llatí *CONCHYLUM* 'múrex' que, per via mossaràbiga, en un àmbit bilingüe romanosemític hauria donat **cotxell* i després *catxel* per centralització de la vocal inicial (com *clotell* > *clatell*) i dissimilació de les dues palatals.

5. Es tracta de la [ɛ] procedent de -AI- davant vibrant (del tipus prim[ɛ]r, figu[ɛ]ra, etc.) tal com es troba al Pallars Sobirà, al curs més alt del Flamisell (la Vallflosca, Pallars Jussà), a la Llitera, a bona part de la Baixa Ribagorça, a Maella (Baix Aragó-Casp), a la Roca i els Pallaresos (Tarragonès) i al Capcir (Sistac 1993: 40, 1998: 62). És un tret de continuïtat amb el gascó difícilment atribuïble, doncs, al mossàrab. Carme Plaza (1993) el documenta a Pira (Conca de Barberà). Com sempre, el fet que es tracte d'un tret plenament inserit en la línia evolutiva del català ens fa pensar més aviat en la pervivència local d'un tret conservador (a diferència del cas dels Pallaresos, on sembla fruit d'un moviment poblacional).

5. DE LÀRIDA A LLEIDA, SENSE TRANSICIÓ

Tot plegat i a fi de comptes, hem fet una revisió crítica dels arguments que han portat al lloc comú que hi va haver un mossàrab lleidatà pròxim a la llengua portada pels conqueridors i repobladors catalans. Al llarg d'aquest treball no hem negat taxativament aqueixa possibilitat, però hem volgut deixar clar que, ara per ara i amb el material ofert, en la nostra opinió no és res més que una suposició o una hipòtesi de treball i que, en tot cas, hi ha altres possibles vies d'interpretació, tan o més versemblants que aquesta. Afortunadament, avui no interpretem tampoc el concepte de *llengua* d'una manera closa, com una categoria absoluta. Quan parlem de «mossàrab» o de «català» per a fer referència a una època anterior a l'aparició, o com a mínim a la consolidació, de la *scripta* romànica hem de ser especialment humils i cauts. Allà on som tan sols podem arribar a sospitar que la situació que havíem descrit per al segle XIII a València i a Mallorca (contacte del català nouvingut amb l'àrab autòcton) ja es devia donar al segle XII a Lleida i a Tortosa.

La conclusió pot resultar frustrant, perquè implica no fer un pas endavant, sinó més aviat enrere, en el coneixement de les varietats romàniques autòctones anteriors a la conquesta comtal. Tal vegada tindrem la sort de trobar algun dia nous materials que es presten a un estudi empíric més acurat. En el moment actual, pensem que hi ha motius per a sospitar que la regió de Lleida, en època altomedieval, va constituir com a molt una mena de franja perifèrica de la llatinitat d'Urgell, en expansió cap al sud i cap a l'est. Però, al capdavant, això no és res més que una sospita...

RAMON SISTAC

*Universitat de Lleida**Institut d'Estudis Catalans*

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- BADIA, A. (1976) *Vint-i-cinc anys d'estudis sobre llengua i literatura catalanes (1950-1975)*.
I. *La llengua*, Barcelona, Publicacions de l'Abdia de Montserrat.

- BADIA, A., A. GRIERA & F. UDINA, eds. (1955) *VII Congreso Internacional de Lingüística Románica. Universidad de Barcelona, 7-10 de abril de 1953. Tomo II: actas y memorias. Publicado por A. Badía, A. Griera, F. Udina*, Barcelona, Universitat de Barcelona.
- BALCELLS, A., S. IZQUIERDO & E. PUJOL (2007) *Història de l'Institut d'Estudis Catalans. Volum II. De 1942 als temps recents*. Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- BARTOLI, M. (1925) *Introduzione alla neolinguistica: principi - scopi - metodi*, Ginebra, Leo S. Olschki ed.
- CARBÓ, J.L. (2003) «Baix aragonès i morellà: particularitats i coincidències», dins M. À. Pradilla (ed.), *Llengua i literatura a les comarques de la diòcesi de Tortosa*, Benicarló, Onada, pp. 63-77.
- COROMINES, J. (1963) «El problema de 'Quatretonda' i 'Quatremitjana', i la toponímia mossàrab del Maestrat», *BSCC*, xxxix, Castelló de la Plana, pp. 340-352.
- (1965 i 1970) *Estudis de toponímia catalana*, Barcelona, Barcino, 2 vols.
- (1980-1991) *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Barcelona, Curial / «La Caixa», 9 vols.
- FERRANDO, A. & M. NICOLÁS (2005) *Història de la llengua catalana*. Barcelona, Pòrtic.
- GALMÉS DE FUENTES, A. (1950) «El mozárabe levantino en los «Libros de Repartimientos de Mallorca y Valencia» », *NRFH*, iv, Mèxic, pp. 313-346.
- GILI, S. (1931) *Estudi fonètic del parlar de Lleida*, Palma de Mallorca, Círculo de Estudios.
- (1955) «Notas sobre el mozárabe en la baja Cataluña», dins *VII Congreso Internacional de Lingüística Románica. Universidad de Barcelona, 7-10 de abril de 1953. Tomo II: actas y memorias. Publicado por A. Badía, A. Griera, F. Udina*, Barcelona, Universitat de Barcelona, pp. 483-492.
- GRAS DE ESTEVA, R. (1909) *La Pahería de Lérida. Notas sobre la antigua organización municipal de la ciudad (1149-1707)*, Lleida, Sol i Benet, pp. 294-304.
- GUINOT, E. (1999) *Els fundadors del Regne de València. Repoblament, antroponímia i llengua a la València medieval*, Valencia, E.Climent editor, 2 vols.
- LLADONOSA, J. (1955-1959) *La ciutat de Lleida*, Barcelona, Barcino, 3 vols.
- (1991) *Història de Lleida*, Lleida, Dilagro, 5 vols. [1975 1a ed.]
- MENÉNDEZ PIDAL, R. (1950) *Orígenes del español. Estado lingüístico de la Península Ibérica hasta el siglo XI*, Madrid, Espasa-Calpe. [1926 1a ed.]
- NADAL, J. M. & M. PRATS (1982) *Història de la llengua catalana*, Barcelona, Edicions 62.

- PLAZA, C. (1993) «Mossàrab i català a la Conca de Barberà: els resultats d'«ai»», dins *Actes del Novè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes. Alacant/Elx. 11-14 de novembre de 1991*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2 vols.
- ROSSICH, A. (2006) «El model ortològic del català modern», dins A. Ferrando i M. Nicolás (eds.), *La configuració social de la norma lingüística a l'Europa llatina*, Alacant, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, pp. 125-153.
- SABATÉ, F. (2003) *Història de Lleida. Volum 2. Alta edat mitjana*, Lleida, Pagès editors.
- SANCHIS GUARNER, M. (1956) «Factores históricos de los dialectos catalanes», dins *Estudios dedicados a Menéndez Pidal*, Madrid, CSIC, 6 vols., pp. 447-482.
- (1961) *Els parlars romànics de València i de Mallorca anteriors a la Reconquesta*, València, IAM. [1955 1a ed.]
- (1980) *Aproximació a la història de la llengua catalana*, Estella, Salvat.
- SÉNNAC, P. (1995 : 324) «La Catalunya musulmana», dins *Història. Política, Societat i Cultura dels Països Catalans. Volum 2. La formació de la societat feudal. Segles VI-XII*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, pp. 310-327.
- SISTAC, R. (1993) *El ribagorçà a l'alta Llitera. Els parlars de la vall de la Sosa de Peralta*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- (1998) *El català d'Àneu. Reflexions a l'entorn dels dialectes contemporanis*, Esterri d'Àneu, Consell Cultural de les Valls d'Àneu.
- TURULL, A. (2007) *La toponímia de les comarques de Ponent. Un assaig d'interpretació tipològica*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- VENY, J. (1958-1959 i 1960) «Paralelismos léxicos en los dialectos catalanes», *RFE*, Madrid, XLII, pp. 91-149 i XLIII, pp. 117-202.
- (1978) *Els parlars. Síntesi de dialectologia catalana*. Barcelona, Dopesa.
- (1982) *Els parlars catalans (Síntesi de dialectologia)*, Palma de Mallorca, Moll.
- (2003) «Qüestions geolingüístiques a l'entorn de la varietat tortosina», dins M. À. Pradilla (ed.), *Llengua i literatura a les comarques de la diòcesi de Tortosa*, Benicarló, Onada, pp. 351-380.
- VIRGILI, A. (1985-1986) «Conquesta, colonització i feudalització de Tortosa (segle XII), segons el cartulari de la Catedral», *Estudi general: Revista de la Facultat de Lletres de la Universitat de Girona*, Girona, pp. 275-289.